

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

РЕЦЕНЗИЯ

ПЛАМА СЕРГЕЕВА ХРИСТОВА

на тема: „ЛИДЕРСКИ СТИЛОВЕ И СТРАТЕГИИ ЗА СПРАВЯНЕ СЪС СТРЕСА В ОРГАНИЗАЦИИТЕ”

Рецензент: доц. д-р Паулина Петкова Петкова

Дисертационната тема на Плама Христова „Лидерски стилове и стратегии за справяне със стреса в организациите”, е важна, дискутирана в последните години тема, но оставаща все още „отворена” както към изследователските аспекти, така и към ефективните стратегии за психологично консултиране. Плама Христова има куража да се ангажира и няколко години усърдно да събира опит описан в световната практика, да провежда изследване и да анализира сложните взаимовръзки между лидерските стилове, личностовата предиспозиция и стреса в организацията. Плама Христова има професионалния опит на психолог консултант по проблемите на личностовото развитие, нарушенията в професионалното и социално функциониране, което ѝ дава сериозен принос от личния опит при интерпретациите и анализите в научното изследване.

Дисертацията е написана на 240 страници, шест основни глави, обобщение, заключение, приложения, цитирани 169 съвременни източника, предимно на латиница.

Първата глава на дисертацията е обзор върху важните аспекти на биологичния и психологичен стрес, в който Христова предава специален акцент на съвременните психофизиологични теории, когнитивно-транзакционен модел на стреса и теорията за запазване на ресурсите. Втората подчаст на обзора е върху изследвания на стреса върху физическото и психично здраве, придружени от систематизиран анализ на неефективните и ефективни поведенчески модели за справяне със стреса.

Втората глава от дисертацията представя дефиниции и съвременни психологични модели на професионален стрес, последвани от систематизирани анализи от различни автори на изследвания върху ролите в екипа, структурата, климата и отношенията в

организациите. В самостоятелна подчаст дисертантката разглежда съвременните модели на личностовите характеристики, които кореспондират с проявата и справянето с професионалния стрес. В много подробна следваща глава е направен обзор на последиците от стреса и прилаганите копинг стратегии и професионални техники за справяне, където ясно се откроява личния опит и позиция на Христова.

Третата и четвърта глави от дисертацията „лидерство и власт”, „лидерски стилове и стрес в организацията” са изключително силни. В тях много подробно, изпълнено с най-съвременни теоретични позиции, изследвания и опит на психолозите консултанти са представени видовете лидерство, сравнителни културови модели за лидерство, взаимовръзките успешност на организация и модели на лидерство в тях; взаимовръзки между нива на стрес и поведение на лидера в екипа и социалния му живот. Изключително добро впечатление правят представените мащабни американски изследвания, ситуационните теории за лидерство, актуалните модели за транзакционно и трансформационно лидерство, които пряко влияят върху полаганите цели, изследователски дизайн и хипотези. Много детайлно, но в чудесна логична последователност са изложени конкретни характеристики на отделните лидерски стилове, специфични поведенчески модели в организацията като психологичен договор и неговото отстояване, интернализираната и експлицирана от лидера визия за бъдещето на организацията, пряко взаимодействие с членовете на екипа при взимане на решения и справяне с проблеми, вярванията за себеефективността на лидера и последователите му.

Петата част от дисертацията представя дизайна на изследване. Много добре са структурирани целите, 6 хипотези и конкретните задачи на изследването, като Христова следва своя стил: основни хипотези, които отразяват изследователската логика на анализ за систематизиране на детайли и многофакторно изграден конструкт на изследване. Изследвана е голяма група от 340 лица, подробно представени по техните демографски характеристики, които дават възможност за сравнителни анализи в подгрупи. Като първата извадка на изследване се състои от 221 души. Втората извадка се състои от 119 изследвани лица. Методиките на изследването са съвременни въпросници, релевантни на поставените цели и адаптирани за български условия. Първата извадка е изследвана с 3 въпросника: Въпросник за управление на симптомите на стреса (Latack, 1986); Въпросник за лидерски стилове; Личностен въпросник. Втората извадка е изследвана с 5 въпросника,

като три от въпросниците се повтаряха с тези на първата извадка: Скала на Коеен за измерване на възприеман стрес; Въпросник за стратегиите за справяне с професионалния стрес; Въпросник за лидерски стилове /идентичен с използвания в първата извадка/; Личностен въпросник BFQ-2 /идентичен с използвания в първата извадка, но с редуциран брой айтеми/; Въпросник за управление на симптомите на стреса /идентичен с използвания в първата извадка/.

В глава шеста глава са представени конкретните данни и статистически анализи. Тук много детайлно са направени анализи върху шест демографски характеристики на личността, релевантни към стреса и лидерския стил, с характеристики и параметри на социалното и семейно функциониране. Независимо от големия брой детайлни анализи, дисертантката успява да обобщи интерпретациите към значимите различия и корелативни взаимосвързки, обвързани с хипотезите на изследване. Това придава стройност на изложението и много добро възприемане на основните взаимосвързки, положени в целта на изследване. Христова изгражда сериозни анализи върху взаимозависимостите на три нива: лидерски стилове, стратегиите за справяне със стреса и личностовите характеристики. Много интересни взаимосвързки са интерпретирани за лидерските стилове и различните форми за справяне със стрес: от по-диференцирани до по-елементарни дейности, от специализираните методи като автогенен тренинг и медитация, до спонтанното пазаруване, спорт, пътувания и развлечения с приятели. Различните лидерски стилове кореспондират по различен начин с емоционално и проблемно фокусираните копинг стратегии за управление на стреса в организациите. Много специфични взаимосвързки на три нива са интерпретирани за емоционалната зрялост и самоконтрол на поведение, спрямо лидерския стил и копинг стратегия за справяне със стреса. Специално място е отделено за сравнителни анализи на провалените стратегии за справяне със стреса като злоупотреба с алкохол, цигари, други форми на деструктивно поведение и ефекта на медикаментозното лечение, спрямо лидерските стилове и личностови характеристики.

В обобщените анализи и интерпретации Христова дава отлично структуриране на сложните взаимосвързки между основните фактори определени в изследването от двете извадки. В първата извадка най-важните анализи очертават:

- Доминиране на трансформационния стил, за който най-значим е интелектуалната стимулация. Вторият по значимост стил в изследването е транзакционният лидерски стил, следван от либералния лидерски стил.
- Респондентите от изследваната извадка най-често използват почивката като средство за справяне със стреса и напрежението в работата, оттеглянето в семейството и автотерапията и релаксацията. Най-малко предпочитаните стратегии за управление на стреса са употребата на алкохол и цигари и приемът на медикаменти и практикуването на медитация.
- Доминиращи характеристиките на личността са определени чрез субдименсията сърдечност/приятелска нагласа от фактора приятелство, субдименсията отвореност към културата от фактора отвореност на съзнанието, а така също и субдименсията кооперативност/емпатия отново от фактора приятелство. По-ниски са средните стойности на двете субдименсии на фактора емоционална стабилност – контрол на импулсите и контрол на емоциите.
- Статистическите анализи потвърждават, че възприетият лидерски стил и личностните характеристики на респондентите детерминират управлението на симптомите на стреса. Изведени са седем модела за всяка от седемте стратегии за управление на симптомите на стреса, които имат изключително важна стойност за диагностичните оценки на професионалните екипи.

От втората извадка са направени няколко основни анализа и интерпретации:

- Установено е, че при лидерските стилове предпочитанията на изследваните лица са насочени към трансформационния лидерски стил. Сред тях най-желано е интелектуалното стимулиране. Трансформационното лидерство е следвано от транзакционното и либералното.
- Равнището на възприеман стрес от респондентите е високо, като жените в по-голяма степен са склонни да отчитат преживения стрес, за разлика от мъжете.
- При стратегиите за справяне с професионалния стрес най-предпочитаната копинг стратегия е повишаването на усилията, свързани с работата. Другите

предпочитани стратегии са увереността в успеха и бягството от ситуацията. Най-малко предпочитаната копинг стратегия е примиряването със ситуацията.

- Сред стратегиите за управление на симптомите на стреса, причинен от работата, най-използваната копинг стратегия е почивката. Тази стратегия е следвана от оттеглянето в семейството или дома и от автотерапията и релаксацията. Най-слабо предпочитание се отдава на употребата на лекарства и медитация.
- Отново е потвърдено, че характеристиките на личността, възприетият лидерски стил и възприетият стрес детерминират стратегиите за справяне с професионалния стрес и управление на симптомите на стреса.
- Във втората извадка моделите, които обхващат всички независими променливи, са сведени само до модела, обясняващ повишаването на увереността в успеха.

В заключителната част направените обобщения от всички анализи и интерпретации, дават възможност за получаване на цялостна сложна картина, която отразява динамично променящите се взаимовръзки между личностни характеристики, лидерски стил и ефективни копинг стратегии за справяне с професионален стрес. Те са описани конкретно, структурирани в ясен конструкт от системно свързани променливи, които могат да подпомогнат и направят ефективно психологичното консултиране на организациите по тези така важни въпроси. С професионална убеденост, искам да подчертая, че това е изключително важен практико-приложен принос за психологичното консултиране в организациите и индивидуалното консултиране на хората в лидерска позиция. Считаю, че тази част от дисертацията трябва да бъде оформена и издадена като практическо ръководство за организационно консултиране.

Много коректно и от позициите на сериозна самокритичност дисертантката извежда само четири основни приноса от дисертационния труд.

Моите критични бележки на рецензент са единствено към технически страни на дисертацията, свързани с много подробното представяне на детайли от статистическите анализи, детайли от конкретни параметри за изследваните по всеки тест, детайли от уточнения на понятия и нюанси от интерпретации. Всичко това убеждава в прецизността

на научното изследване, но затруднява възприемането на най-важните аспекти от анализите.

В заключение считам, че дисертационният труд на Плама Христова отговаря на най-високите критерии за докторска дисертация. Той отразява постигнатите от нея умения да провежда научно изследване и да изгражда сериозни професионални анализи и интерпретации, които имат важно значение за психологичното консултиране в организации.

Предлагам на уважаемите членовете на Научното жури да оценят по достойнство дисертационния труд и да присъдят образователната и научна степен „Доктор” на Плама Сергеева Христова.

27. 04. 2011 г.

Рецензент: доц. П. Петкова